

İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu*

The Institution of Library/Archive in the Context of Socio-Economic and Cultural Structure of the Ancient Anatolian Civilizations

Bülent Yılmaz**

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 06800 Beytepe, Ankara
byilmaz@hacettepe.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, İlkçağ Anadolu'sundaki kütüphane ve arşiv kurumlarını sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında değerlendirmektir. Çalışmada, öncelikle, İlkçağ Anadolu'su kültür sürecinin temel özellikleri değerlendirilmiş, daha sonra arşiv/kütüphane kurumu, ağırlıklı, sözü edilen coğrafya ve sosyo-ekonomik-kültürel yapı çerçevesinde irdelenmiştir. Betimleme yöntemi ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda Anadolu'da kültürel gelişmişliği yaratan sosyo-ekonomik gelişmişliğin kütüphane ve arşiv kurumu için temel varlık koşulu olduğu anlaşılmıştır. Arşiv kurumu İlkçağ kent devletlerinin genelde yönetim birimlerinden biri iken, kütüphane daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. gibi toplumsal yaşam alanlarının bir aracı olmuştur. Ayrıca, kütüphane/arşiv kurumu İlkçağ Anadolu'sunda kentler arası kültürel rekabetin bir aracı olarak kimlik kazanmıştır. Kütüphane ve arşiv sözü edilen coğrafyada eğitim ve bilimin organik parçası olma işlevi ile varlık bulmuştur. Bu kurumlar kentlerin ileri gelenleri tarafından prestij projeleri olarak da kurulmuş ve gelişmiştir. İlkçağ

* Bu çalışma fikir olarak Prof. Dr. Özer Soysal başkanlığında yaklaşık on yıldır sürdürülen benim ve Doç. Dr. Oya Gürdal Tamdoğan'ın da içinde yer aldığı, belirli sürelerle Yrd. Doç. Dr. Tüba Çavdar Karatepe, Neslihan Uraz, Dilek Bayır ve Elif Aytok Gürses'in katıldığı "Anadolu'nun Antik Kentlerinde Kütüphane ve Arşivler" adlı proje kaynaklıdır. Proje kapsamında yapılan konu dağılımı çerçevesinde hazırlanan çalışma planlanan ortak yayım olanağı ortadan kalktığı için bildiriye dönüştürülmüştür. Literatüre dayalı genel bir değerlendirme niteliği ağır basan bildiride yer alan yaklaşım ve düşüncelerde on yıllık ortak çalışmadan, bu kapsamda aramızda yaptığımız tartışma ve değerlendirmelerden, oluşturduğumuz ortak anlayıştan da doğal olarak esinlenilmiş ve yararlanılmıştır.

** Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. e-posta: byilmaz@hacettepe.edu.tr

Anadolusu ve çevresindeki uygarlıklarda kütüphane/arşiv kurumu aynı zamanda din ve hamam kültürü olguları ile ilgili olarak varlık kazanmıştır.

Anahtar sözcükler: İlkçağ kütüphaneleri, İlkçağ arşivleri, kültür ve kütüphane, eğitim ve kütüphane, kültür ve arşiv, eğitim ve arşiv

Abstract

The aim of this study is to evaluate the institution of library and archive in Ancient Anatolia in the context of socio-economical and cultural structure. In this study, first the basic characteristics of the culture process of Ancient Anatolia were examined. Then, the institution of library and archive was explored mainly in the framework of the geographic, socio-economic and cultural structure. The survey method was used. It was concluded that the fundamental condition of existence of the institution of library and archive had been the high level of socio-economic growth that engendered the cultural development. While the institution of archive was one of the administrative units of the ancient cities, generally, library functioned chiefly as a means of social life spaces such as education, science, art, literature, culture, and religion. Moreover, the institution of library/archive had had an identity as a means of cultural rivalry among the cities in Ancient Anatolia. Libraries and archives have come into existence as an organic function of education and science. These institutions were founded and developed by the noblemen of the cities as prestige projects. The institution of library and archive in Ancient Anatolia and in neighboring civilizations had also had an identity in relation to the culture and phenomena of religion and Turkish bath.

Keywords: Ancient libraries, ancient archives, culture and library, culture and archive, education and libraries, education and archives

Giriş

Kültür/uygarlık olgusunu, insanoğlunun, tarih sahnesine çıktığı günden bu yana varlığını koruyarak, yaşamını sürdürmesini ve geliştirmesini sağlayan maddi ve tinsel ürünleri yaratma süreci olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. “İnsan elinden çıkan her şey” diyebileceğimiz kültür, aynı zamanda, insanın biyolojik zayıflıklarını ve eksikliklerini yok eden ve canlılar arası egemenliğini sağlayan biricik araçtır. Toplumsal tarih, bir anlamda, insanın kültürü üreterek varlığını

koruması ve korumakla yetinmeyip geliştirerek uygarlıkları yaratması sürecidir.

Toplumsal kurumlar toplumsal gereksinimlerin sonucu ortaya çıkan kurumlardır. Bir başka deyişle, bu kurumlar toplumsal yaşamın ürünleridir. Toplumsal koşulların ortaya çıkardığı bu kurumlar da toplumsal yaşamı üretirler. Bu döngüsel ilişki kültür sürecinin bir başka açıdan görünümü niteliği taşımaktadır.

Arşiv/kütüphane tarihsel-toplumsal kurumlardır. Diğer bir deyişle, arşiv/kütüphane kurumu tarihin ve toplumun ürünleridir. Tarihsel-toplumsal yaşamın, koşulların ya da gereksinimlerin yarattığı arşiv/kütüphane kültür/uygarlık sürecini hareketlendiren temel kurumlar arasında yer almaktadır. Arşiv/kütüphane kurumunu tarihin her dönemi için toplumsal niteliği ile kavramak, onu toplumsal ilişkilerin ve yapının bir parçası olarak değerlendirmek yöntemsel bir zorunluluk gibi görünmektedir.

İlkçağ (Eskiçağ)¹ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalar uygarlık sürecinde temel oluşturan, iz bırakan, yol açan anlamlı katkıların yapıldığı topraklardır. “Uygarlığın incisi” olarak nitelenen (Bursalı, 2003), tarihin hemen her döneminin yaşandığı, oransal olarak uygarlığın önemli bir bölümünün yaratıldığı ve en yalın anlatımıyla, “bilimin ortaya çıkışı” ya da Tuğcu’nun (2000, s. 15) deyişiyle, “bilimsel bilginin yeşerdiği” döneme ev sahipliği yapmış olan İlkçağ Anadolu, bu nedenlerle dünya uygarlık mirasının hem en önemli yaratıcıları hem de mirasçıları arasında özgün bir yere sahip görünmektedir.

İlkçağ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalarda arşiv/kütüphane kurumunun sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında değerlendirilmesi, bu kurumların varlık ve gelişim özelliklerini irdelemede bir yaklaşım tercihi olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu çerçevede yapılacak araştırmalar sözü edilen kurumların tarihsel-toplumsal varlık ve kimlik özelliklerini irdelemenin yanı sıra Anadolu’nun, uygarlık sürecindeki yerine ve işlevine de başka bir açıdan ışık tutabilecektir.

Bu çalışmada, İlkçağ Anadolu öncelikle kültür sürecinin temel özellikleri, sosyo-ekonomik ve kültürel yapı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Daha sonra, arşiv/kütüphane kurumu, ağırlıkla, İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar ölçeğinde ve sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, özellikle, kültür olgusunun “etkileşimli süreç” niteliğinden dolayı yalnızca

¹ Tarihi, çağlara göre dönemlendirme tarih ve ilgili diğer disiplinler tarafından üzerinde görüş birliğine varılamamış konulardan biridir. Birbirinin yerine kullanılmayacağını savunan yaklaşımların varlığı gibi, kullanıma eğiliminin de olduğu Eskiçağ ve İlkçağ, genellikle, “en eski zamanlardan Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesine (İ.S. 395) ya da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasına (İ.S. 476) kadar geçen süreyi” kapsayan dönem olarak kabul edilmektedir (Meydan Larousse, 1990, s. 276). Kuşkusuz, çalışmamızda bu çağa ilişkin başlangıcın bilginin kayıt altına alınmasını sağlayan “yazının bulunması” olacağı açıktır. Ayrıca, biz bildiride “İlkçağ” terimini kullanmayı tercih edeceğiz.

Anadolu'da yaşamış uygarlıkları değil, çevresindeki İlkçağ uygarlıklarını da içermektedir. Dolayısıyla, çalışmamız bu döneme yönelik olarak kütüphane/arşiv kurumunu irdelemektedir. İncelenen dönem itibariyle, bu çalışmada gönderme yapılan başlıca uygarlıklar Sümer, Babil, Asur, Mısır, Hitit, Urartu, Frig, Lidya, Fenike, Miken, İon, Grek/Hellen ve Roma uygarlıklarıdır.

Kültür Sürecinin Temel Özellikleri Bağlamında İlkçağ Anadolu

İlkçağ toplumlarında arşiv/kütüphanenin yerini ve işlevini irdeleyebilmek için ilk insan ile başlayarak süregelen kültürel sürecin çalışmamız açısından önemli saydığımız temel değişim özelliklerini ortaya koymak gerekli görünmektedir. İnsanın, varlığını geliştirerek sürdürmesini sağlayan maddi ve tinsel ürünleri üretme süreci olan “kültür”, her şeyden önce tanımda da vurgulandığı üzere bir “süreç” özelliği gösterir.² Kültürün süreç niteliği, bir anlamda, onun “ortak” özelliğini, yani “evrensel” oluşunu, “birikime” dayalı olmasını ve “etkileşim” ile gerçekleştiğini ifade eder. Güvenç (2002, s. 16-20) bu süreci bir insan ömrünü aşması anlamında “canlı üstü” olarak adlandırır ve bir üst sistem olarak görür.

Kültür, dünyada her an her yerde üretilen ve bir kez üretildiğinde insanileşerek evrenselleşen ürünler bütünüdür. Bu anlamda kültür, gerek üretimi gerekse tüketimi belirli bir kişi, grup ya da topluma ait bir “şey” değildir. Üretilen her kültür ürünü üretildiği anda insanlığın ortak “malı”, ürünü durumuna gelmekte, evrenselleşmektedir. Kuşkusuz, kültürün evrensel niteliği, onun aynı zamanda belirli bir coğrafyada üretilmesi, dolayısıyla o koşulların ürünü olması nedeniyle sahip olduğu yerel, ulusal ve/veya bölgesel niteliğini yok edemez. Her kültür ürününün, insanlığın ortak havuzuna bir “damla” olarak eklendiğini, böylece evrensel nitelik kazandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Kültürün, burada kısaca irdelenmeye çalışılan evrensel niteliğinin kuramsal yansıması, kültürel üretim sürecinin etkileşimli ve birikimsel yapıda ele alınması; davranışsal yansıması ise, insanın değerine zarar vermediği durumda kim, ne zaman, nerede üretmiş olursa olsun ona “sahip çıkma”, onu “koruma” ve aynı zamanda “kendinin de görme” biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kısaca;

- 1- Kültür, evrenseldir. Yani, bütün insanlığın her coğrafyada, her an ürettiği ortak bir şeydir.
- 2- Kültür, bir süreçtir. Bir başka deyişle, belli noktada başlayıp biten değil,

² Kültür kavramı, Güvenç'in (1979, s. 95-103) de belirttiği üzere çok sayıda (bir derlemede 164) tanıma sahiptir. Latince kökenli olup, Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan kültür terimi sürüp, ekmek, biçmek anlamına gelir. Ancak biz bu çalışmada kavramsal ayrıntıya girmeyeceğiz.

süregiden, birikimsel nitelikli bir olgudur.

- 3- Kültür, etkileşimli bir süreç olup, bu etkileşim, zaman ve mekân boyutludur. Yani, kültür, zamansal ve mekânsal etkileşimler içinde üretilir. Daha açık bir deyişle, her kültür genel olarak kendinden önceki kültürlerin izleyicisi,

sürdürücüsü ya da yeniden üreticisidir. Mekanik ve düz hatlı bir izleme niteliğiolmayan, zaman zaman kopuklukların da görülebildiği bu süreç, aynı zamanda, coğrafi etkileşim içinde gerçekleşir. Yani, her kültür, genellikle, en yakınındaki coğrafyalarda üretilenlerden başlamak üzere, etrafında var olan kültürlerden etkilenecek ve onları etkileyerek işleyen bir süreçtir.

Timuçin'e (1992, s. 26) göre, Her uygarlık zamanda ve uzamda yayılmaya çalışır. Bu yayılma çok zaman sessiz etkilenmelerle ya da etkileşimlerle gerçekleşir. Bir uygarlık etkilediği ve etkilendiği ölçüde büyüktür. Her uygarlık görünür ve görünmez etkenlerle başka zamanlara ve başka topraklara taşınır. Bu yüzden uygarlıkların ölmediğini, yalnızca dönüştüğünü görürüz; bir uygarlığın bir başka uygarlıkta şu ya da bu biçimde varlığını sürdürdüğünü görürüz.

Aynı gerçek, bütün uygarlıkların insanın varoluşu ile birlikte tarih öncesi çağlardan bu yana oluşan kültür birikimleri ve etkileşimleri sonucunda doğduğu biçiminde de ifade edilebilir.

Her ulusun, kendine özgü nitelikler gösteren bir toplum kimliğiyle oluşması bir tek "eski anayurt"tan gelmiş, bir tek göçmen topluluğunun üremesine, kendi öz dilini, kültürünü geliştirmesinde değil, pek çok "eski anayurt"tan gelmiş kimi gelip geçici nice göçmen halkların, karşılaştığı daha önceden gelmiş, daha sonra gelen halklarla yüzyıllar boyunca karışmasına, ayrıca komşu halklardan etkilenmesine, böylece soy ve kültür kökenleri pek dallı budaklı yeni kimlikte ulusların ortaya çıkmasına. . . dayanır. . . . Her yeni toplumda, onun oluşumuna katkıda bulunmuş daha eski toplumların çeşitli yönlerden etkisi ve izi bulunmaktadır (Umar, 1999, s. vii)

Yukarıda çerçevesi kısaca çizilmeye çalışılan kültürel sürecin özelliklerine İlkçağ Anadolu'su ve yakın çevresi özelinde bakıldığında kuramsal olarak öne sürülenler büyük ölçüde somutlaşmaktadır. "Anadolu" (Anatolia) sözcüğü Anadolu'yu adlandırmak için ilk kez 10. yüzyılda yaşamış Bizans İmparatoru Konstantin Porfirogenetos tarafından kullanılmıştır. Kökeni, eski Grekçeden "Ana-tello" fiilinden gelmekte ve "yükseltmek", "ortaya çıkarmak", "güneşi doğurtmak", "bir yıldızın yükselişi", "güneşin doğuşu" ve "gün dönümünde gökyüzünde güneşin doğduğu bölge" anlamları bulunmaktadır (Bayladı, 1996, s. 9). Tarihi İ.Ö. 600.000'e dek uzanan Anadolu'nun, dünyanın bilinen ilk neolitik yerleşiminin bulunduğu yer özelliği taşıdığı öne sürülmektedir (Köker, 2004,

s. 7). Özellikle, Hititler nedeniyle Mısır ve Miken'den sonra bölgesinde tarihin üçüncü büyük gücü olduğu savlanan Anadolu uygarlığının (Homeros, 2004, s. 14), Mısır, Mezopotamya ve Grek uygarlığı ile birbirlerini etkileyerek, birbirlerinden etkilenecek ortaya çıktığı söylenebilir (Bayladı, 1996, s. 12). Örneğin, bu etkileşimin sanattaki durumuna dikkat çeken Ödekan (2004, s. 296), Anadolu'nun geniş ve yoğun bir etkileşim içinde sürekli sentezler oluşturarak sanatta bileşenleri yeniye dönüştürdüğünü ve dünya sanat tarihinde bu nitelikte gelenekle yeninin sürekli çatıştığı başka bir bölgenin olmadığını ileri sürmektedir. Kültürün süreç ve etkileşim özelliğini Bonnard (2004a, s. 73), yakın coğrafyaları içine alacak biçimde Mısır, Mezopotamya ve Hint uygarlıkları çerçevesinde dile getirmektedir. Buna göre, İ.Ö. 6000-4000 arasında Nil, Fırat ve İndus vadilerinde gelişen uygarlığın yaşamsal bir öneminin olduğu, buralarda gerçekleşen geniş teknik devrimin, antik uygarlığın maddi temelini oluşturmanın ötesinde, İ.S. XVIII. yüzyılın Sanayi Devrimine, atomun parçalanmasının ve nükleer enerjinin bulunmasına kadar uzanıldığında bundan daha önemli bir devrimin bulunmadığı öne sürülmektedir (Bonnard, 2004a, s. 73).

Günümüz Batı düşüncesine kaynaklık eden Grek Mitolojisinin Doğu'dan etkilenme boyutu, her iki kültür arasında bir köprünün varlığını düşündürmektedir (Dinçol, 2006, s. 76). Bu yaklaşımdan sözü edilen köprünün Anadolu olduğu ve çoğu zaman Anadolu'nun "beşik" niteliği ile anıldığı bilinmektedir. Işık'a (2004, s. 202-203) göre ise, Anadolu'nun Batı uygarlığının beşiği değil, "kökünü" olduğunu ve Grek halkının bugünkü Batı uygarlığının yaratılmasında sadece aracı payının bulunduğunu ortaya koyan önemli belgeler bulunmaktadır. Her yeni uygarlığı "insanlığın ağır ilerleyişinin yeni bir adımı" olarak değerlendiren Bonnard (2004b, s. 36-37), "Yunan halkı, içinde bulunduğu koşullarda, elinin altındaki olanaklarla ve göklerden özel bir bağış istenmesine gerek kalmadan kendisinden önce başlamış olan ve insan türünün yaşamasına ve yaşamını iyileştirmesine olanak veren bir evrimi geliştirmekten öte gitmez" demektedir. Bir başka deyişle, Greklerin, uygarlık sürecinde "mucize" olarak adlandırılan bu katkıyı gerçekleştirmelerinde Anadolu'da buldukları ve uygarlıkta çoktan bir yere varmış toplulukların etkisi belirleyicidir. Timuçin'e (1992, s. 114) göre de, "Grek mucizesi" zorunluymuş; çünkü bütün eski dünya onu hazırlamış, onun gelişmesini istemişti. Hellenlerin, her alanda olduğu gibi din ve mitoloji konularında da Mezopotamya ve Anadolu'nun etkileri altında kaldığını belirten Akurgal (1999, s. 319, 342), bu gerçeği daha açık biçimde dile getirerek, Hellenistik uygarlığın Anadolu'da gelişip büyüdüğünü, buralarda daha önceleri Hellen kültürüne kaynaklık eden ve Anadolu-İon sentezine dayalı bir temelin bulunduğunu belirtmektedir. Aynı yazar, sözü edilen bu sentezin, bugün dahi bütün dünyayı derin bir biçimde etkileyen ve ileri bir uygarlığın doğup gelişmesini sağlayan nitelikte

olduğunu vurgulamaktadır.

Kültürün etkileşimli süreç niteliğini Anadolu ve çevresindeki uygarlıklarda görmek olanaklıdır. Örneğin, Aka kültürü Girit kültürü ile benzerlikler taşımaktadır. Frigler müzik alanında Hellenlere esin kaynağı olmuşlardır. Pers işgali döneminde Anadolu yaklaşık 200 yıl boyunca Doğu-Batı arasında bir köprü işlevi görmüştür. Lidya Uygarlığının hem Grek hem de Frig uygarlıklarından etkilenimlerinin sanatına yansıdığı bilinmektedir. Benzer biçimde, Girit uygarlığının Grek uygarlığına kaynaklık eden uygarlıklar arasında yer alması, Likya sanatındaki Hitit-Asur etkileri ve Hitit kabartma heykellerinin Grek sanatında görülmesi etkileşimin gerçekliğini ortaya koyar niteliktedir (Timuçin, 1992, s. 80; Demir, 2003, s. 86; Akurgal, 1999, s. 265; Cadoux, 2003, s. 64). Tarsus'un Hellenistik dönemdeki kültürel çeşitliliği yansıtan yapısı ve işlevi kültürel etkileşim için bir başka İlkçağ Anadolu örneğidir (Desideri, 1994). Benzer biçimde, Mezopotamya ve Mısır'daki kil tabletlerden oluşan kütüphanelerin sahip oldukları uygarlığın barındırdığı diğer kültür unsurlarıyla birlikte İlkçağ Grek ve Roma dünyasına geçtiği düşünülebilir (Üreten, 2006, s. 207). Anadolu'daki Termessos'un kendine özgü yerleşim planının oluşmasında Bergama şehircilik özelliklerinin etkili olması (Çelgin, 2003, s. 98), bu etkileşime iyi bir örnek sayılabilir.

İlkçağ Anadolu uygarlığı için Güneydoğu Avrupa kavimlerinin Anadolu'ya İ.Ö. 1200'lerde dalgalar halinde gerçekleştirdikleri akınların etkileri de kültürün etkileşim ve birikim nitelikleri açısından dikkat çekicidir (Akurgal, 1999, s. 193). İlkçağ Anadolu uygarlıkları içinde hakkında görece daha çok veriye sahip olduğu söylenebilecek Hititlere “çok yapılmış uygarlık” adı da verilir. Bu niteleme ile Hititlerin dış etkilere, özellikle de doğrudan gelen etkilere çok açık oldukları anlatılmak istenir (Timuçin, 1992, s. 70). Din, mitoloji, töre ve örfler bakımından büyük ölçüde Hatti ekseninde kalan Hititler (Akurgal, 1999, s. 16), dil yönünden Akad, Asur ve Hurri etkisindedirler. Ayrıca, Hititlerin Hattilerden aldıkları zengin kültür mirası ile dünya tarihinin en ilginç ve özgün uygarlıklarından birini yarattığı söylenebilir. Akurgal'ın (1999, s. 195) “Asurlaşmış, Aramlaşmış ya da Fenikelilemiş Geç Hitit Stili” kavramları kültürün etkileşim boyutuna bir başka ipucu oluşturmaktadır. Yine, Anadolu kavimlerinden Hurrilerin, özellikle mitoloji alanında verdikleri güzel yapıtlarla Hititlere, daha sonra Fenikeliler ve Geç Hititler aracılığıyla Hellen dünyasına büyük ölçüdeki etkileri olduğu bilinmektedir (Akurgal, 1999, s. 179). Hellen alfabesinin büyük ölçüde Fenike kaynaklı oluşu da irdelemeye çalıştığımız etkileşim kavramı açısından dikkat çekicidir. Hititlerin mimaride ve kent planlaması alanlarında Miken ve Troya IV ile belli ortak temel özelliklerinin olduğu ortaya konmuştur (Akurgal, 1999, s. 185). Yine, Hititlerin Mezopotamya kökenli çivi yazısını alıp, kendi dilleri yanı sıra o dönemde Anadolu'da konuşulan diğer dillere de uygulaması (Dinçol, 2003, s. 74) ilginç bir

başka etkileşim örneğidir.

Kısaca, kültür olgusunun evrensel, birikimsel ve etkileşimli süreç yapısını İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar arası ilişkilerde görmek olanaklıdır. Gerek İlkçağ Anadolu gerekse çevresindeki uygarlıklara zamansal ve mekânsal etkileşim çerçevesinde bakmak, aynı zamanda, kültür olgusuna ideolojik temelde yaklaşmamak anlamına gelmektedir. Bu nitelikte bir yaklaşımın Türk ulusal kültürünü değerlendirmede de yeni olanaklar sunacağı söylenebilir. Bugünkü ulusal kültürümüzün geçmişini 1071 tarihi ile başlatmayan, onu Mısır-Mezopotamya uygarlıkları etkileşimi içinde İlkçağ Anadolu'ya kadar götüren, Hint, Çin, Orta Asya Türk, Arap, Pers, Grek/Hellen, Roma, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı mirasını ve bu anlamda etkilerini yadsımayan bilimsel bir bakış, ulusal kültür politikamızın biçimlendirilmesinde önemli ve yeni dayanaklar önermektedir. Bunun da ötesinde, bu çalışmada, kültüre doğru bakışın böyle olması gerektiği savunulmaktadır. Bu nedenle de çalışmanın adındaki “İlkçağ Anadolu uygarlıkları” kavramı, çevresindeki İlkçağ uygarlıklarını da içeren anlamıyla kullanılmaktadır.

Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında İlkçağ Anadolu Uygarlıkları

Uygarlığın, evrensel gelişim süreci içinde bazen bir coğrafyada, bir süre sonra başka bir coğrafyada “dönüm noktası” olarak nitelendirilebilecek dönüşümler yaşadığı ve sözü edilen süreçte bu dönüşümlerin kalıcı ve belirleyici etkiler yarattığı söylenebilir. Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, Grek, Anadolu, Ortaçağ Arap, Roma ve Rönesans ile başlayan Avrupa uygarlıklarını dünya uygarlık sürecinin öne çıkan aşamaları/kavşakları olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Uygarlık sürecinde iz bırakan toplumların bunu nasıl becerdiğini, bu yaratım için sahip oldukları olanakların neler olduğunu, kısaca bu süreçteki “parlamaların” hangi koşulların varlığına gereksinim duyduğunu ya da sonucu olduğunu irdelemek önemli görünmektedir. Bir başka deyişle, “uygarlığın neden belirli coğrafyalarda ve belirli zamanlarda parladığı” sorusu, bizi, konumuz bağlamında İlkçağ Anadolu ile çevresindeki coğrafyalarda uygarlığa belirleyici katkılarda bulunmuş olan toplumların yönetsel, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını incelemeye yöneltmektedir. Çünkü, uygarlık olgusunun yalnızca rastlantılar, kişisel yaratıcılıklar, tarihte bireyin rolü, toplumsal şanslar vb. gibi kavramlar ile açıklanamayacağı söylenebilir. Tarihsel-toplumsal değişimin çok boyutlu ve karmaşık yapısı uygarlık süreci ya da ona ilişkin bir parçanın irdelenmesinde çok boyutlu ve diyalektik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

İncelenen dönem itibarıyla İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıkların

yönetim yapılarının bazı farklılıklar taşımalarına karşın genelde benzer bir görünüm sergiledikleri söylenebilir. Bu yönetim yapısının genelde “kent-devleti” biçiminde bir örgütlenme olduğu kabul edilmektedir. Güçlü krallık ya da imparatorlukların da zaman zaman görülmesine karşın çoğunlukla kent düzeyinde küçük devletlerin, kent devletlerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının yanı sıra Anadolu’da da kent devletleri kurulmuştur. Örneğin, tarihin en önemli uygarlıkları arasında sayılan İonya’da 12 kent devletinin varlığından söz edilmektedir. Bunlar; Miletos, Myus, Priene, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia, Khios, Erythrai ve Samos’tur (Tekin, 2003, s. 94). Kent devleti örgütlenmesi içinde genellikle bir kral, soylular sınıfı (üst yöneticiler ve zenginler, din adamları, üst askeri yetkililer/komutanlar), özgür halk (küçük meslek sahipleri, çiftçi, zanaatkâr, vd.) ve çoğunluğu oluşturan köleler bulunmaktaydı. Krallığa dayalı kent devletlerinin genelde dinsel nitelikli (teokratik) oldukları, kralın aynı zamanda dinsel bir otorite, güç ve yetkisinin bulunduğu da söylenebilir. Kent-devleti tarzında yönetim örgütlenmesine ve krallık olarak adlandırılan siyasi yapıya sahip antik toplumların temel toplumsal özelliğinin de “köleci” toplum yapısı olduğu söylenebilir. Toplumun çok büyük bölümünü oluşturan köleler, aynı zamanda ekonomik açıdan da ana üretici güçtür (Tanilli, 1984, s. 45; Sevin, 2003, s. 80; Akurgal, 1999, s. 317)). Kuşkusuz, ana hatlarıyla sunulan İlkçağ devlet örgütlenmesinin kendi içinde halk meclisi, yöneticiler kurulu, yaşlılar kurulu, komutanlar gibi alt örgütlenmelerinin bulunduğu ve görece yönetim yapısı farklılıklarına sahip oldukları unutulmamalıdır (Cadoux, 2003, s. 249-251). İlkçağ toplumlarının, örneğin Hititlerin, bu farklılığı dünyanın ilk meşruti krallığa dayalı devlet örgütlenmesi ile “insanlık tarihinde eşsiz bir yere sahip olma” noktasına taşıdıkları belirtilmektedir (Akurgal, 1999, s. 117). Hititlerde kral sadece siyaset çevresinde değil, askeri, hukuksal ve dinsel çevrede de en üst yetkili kişidir (Martino, 2006, s. 76). Yine, Anadolu uygarlıklarından Urartular, merkezi karakterli teokratik krallık görünümündedir (Sevin, 2003, s. 80). Grek ve İon yapılanmasının ise kent devletlerinin tipik örnekleri olduğu bilinmektedir.

İlkçağ toplumlarının geneldeki kent-devlet tarzı örgütlenme modellerine sahip olmalarının kentler arası ekonomik, siyasal ve özellikle kültürel rekabeti artıran bir durum yarattığı, bunun ise kültürel bir rekabet aracı olarak arşiv/kütüphane kurumu açısından bir varlık, gelişme ve yaygınlık nedeni oluşturduğu söylenebilir.

Aynı bir çalışma konusu olmasına karşın, burada kısaca belirtilmesi gereken bir nokta da İlkçağ uygarlıklarında kent yerleşimleri için temel alınan ölçütler, bir başka deyişle kentlerin kuruluş yerini etkileyen hatta belirleyen etkenler konusudur. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri kentin egemen konumuyla askeri açıdan savunma ve güvenliğe uygun olmasıdır. Bir başka deyişle, kentler için yer seçiminde savunma kaygısı ve arazinin doğal özelliklerinin korunma amacıyla

kullanılabilmesi ön planda gelmekteydi (Owens, 2000, s. 37). Yine, belirlenen yerin genişlemeye ve ekonomik yaşama uygunluğu önemli ölçütlerdendir. Özellikle, o dönemler için temel ekonomik araç olan tarıma elverişli verimli topraklara sahip olup olmaması, çiftçilik ve hayvancılığa uygunluğu, belirli bir madenin ya da madenlerin varlığı, zanaat (en basit anlamıyla sanayi) etkinliğine olanak sağlaması ve olumlu iklim özellikleri kentlerin ve dolayısıyla uygarlıkların, yerleşim alanlarını belirlemede temel etkenler olarak değerlendirilmiştir. Bir kentin ya da uygarlığın yerleşiminde önemli ekonomik etkilerinin yanı sıra çok belirleyici kültürel yansımalarının da görüldüğü ticaret etkinliğine uygunluğu ayrıca belirtilmesi gereken çok önemli bir sosyo-ekonomik etkidir (Radt, 2002). Bu dönemde ticaret birçok uygarlığın ana varlık ve gelişme nedeni olmuştur. Kent yerleşimlerinde etkili olan bir başka unsur da diğer uygarlıklara yakınlıktır. Büyük ölçüde kültürel sürecin yapısından kaynaklanan bu unsur uygarlıkların genelde komşu olmalarına neden olmuştur.

Sosyo-ekonomik ve kültürel yaşama uygunluğun uygarlıkların coğrafik alanlarını belirlemedeki etkililiğini İlkçağ Anadolu ölçüğünde de izlemek olanaklı görünmektedir. Örneğin, Troya, Asya-Güney Doğu Avrupa ticaret yolunun stratejik bir noktasındadır. Yine, Gordion'un konumu Friglere, Anadolu'dan geçen ana yolların kavşağında bulunması, ırmak ve diğer kaynaklar sayesinde suyun bolluğu ve çevresinin kuru tarım ve hayvancılığa uygun açık araziyle çevrili olması gibi nedenlerden dolayı çekici gelmiş olabilir. Lidya için, tek merkezli, bu merkezin etrafında tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk, yönetici ve asil sınıfın ikamet ettiği endüstri ve ticaret bölgesinin ya da Hitit Uygarlığı için, üzerinde yeşerdiği toprakların coğrafi koşullarının ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz (Dinçol, 2006, s. 91; Demir, 2003, s. 88; Smas, 2003, s. 82). Batı Anadolu'daki İon uygarlığına yönelik olarak bu bağlamda yapılan değerlendirmeler bakış açımızı genişletir niteliktedir:

Batı Anadolu'da bu büyük uygarlığın doğmuş olması, her çağda ve her yerde büyük uygarlıkların anası olmuş nedene, ekonomik gelişmeye bağlıydı ve bu da, yine her çağda, her yerde olduğu gibi, çağdaş üretim ve değişim ilişkileri açısından başka toplumlara göre daha elverişli koşullara sahip bulunmanın ya da böyle koşulları gerçekleştirmiş bulunmanın sonucuydu. (Umar, 1999, s. 23)

Yukarıda da sözü edilen Anadolu Uygarlığını yaratan koşullar ise kısaca şöyle sıralanmaktadır:

- 1- Temel ekonomik araç olan toprakların verimli oluşu;
- 2- Ticarete uygunluğu ve bu anlamda deniz yollarına yakınlığı;
- 3- Anadolu'nun içinden gelenlerin de Batı Anadolu aracılığıyla deniz ticareti yapabilmesi;

- 4- Hammadde (yer altı kaynakları) açısından çok zengin olması;
- 5- Diğer uygarlıklara (Mezopotamya, Mısır, Fenike, Kıbrıs, Girit, Ege Denizi adaları, Lidya, Yunanistan) yakınlığı;
- 6- Anadolu'daki eski üstün uygarlıkların kalıntıları, izleri, gelenekleri ve tekniklerinden yararlanma olanaklarına sahip oluşları. (Umar, 1999, s. 239)

Arşiv ve kütüphanelerin, daha sonra ayrıca değerlendirileceği üzere, önemli uygarlıkların içinde yeşerdikleri coğrafyaların ve bu coğrafyalara özgü olumlu sosyo-ekonomik koşulların ürünü oldukları söylenebilir. Özellikle, Anadolu ve çevresindeki uygarlıkların sosyo-ekonomik yapılarına/özelliklerine biraz daha yakından bakmak, arşiv ve kütüphaneleri ortaya çıkardığını varsaydığımız yapıyı irdelemek anlamına gelecektir.

İlkçağ uygarlıklarında ekonomik yapıyı oluşturan temel etkinliklerin tarım, ticaret, madencilik, zanaatlar ve diğer bazı etkinlikler olduğu söylenebilir. İlkçağ toplumlarının sözü edilen bu etkinliklerdeki düzeyi uygarlıklarının varlığı ve gelişimi ile doğrudan ilgili görünmektedir. Diğer bir deyişle, sıralanan ekonomik alanlarda güçlü olan toplumların uygarlık ürünleri yaratmada daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Toplumların güçlü bir sosyo-ekonomik yapı ile uygarlık yaratım sürecinde belirleyici rol oynamaları arasında günümüzde görülen doğru orantılı ilişkinin İlkçağ toplumları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

İlkçağ Anadolu uygarlıklarını yaratan toplumlarda temel üretim aracının toprak ve dolayısıyla başlıca ekonomik etkinliğin tarım olduğu söylenebilir. Doğal olarak verimli topraklar toplumlar için zenginlik ve gönenç (refah), ekonomik yaşam için de neredeyse tek kaynak anlamına gelmekteydi. Tarım bu toplumlar için toplumsal varlığı koruma ve geliştirmenin yanı sıra önemli bir diğer ekonomik etkinlik olan ticaret için de “mal (metâ)” üretimi işlevi görmekteydi. Tarımın o dönemler için de çiftçilik ve hayvancılık ana boyutlarının olduğu görülmektedir. Bonnard (2004b, s. 27), Hellen halkının Giritlilerden kendisini her zaman köylü ve denizci bir halk yapacak iki armağan aldığını, bunların tarım ve denizcilik olduğunu belirtmekte, bu etkinlikleri simgeleyen ürünlerin de zeytin ağaçları, üzüm bağları ve gemiler olduğunu dile getirmektedir. İon halkının tarımla geçindiği, üzüm, sebze ve meyve, zeytin, zeytinyağı, buğday, arpa, yağ, peynir ürettikleri ve şarapçılık, hayvancılık, balıkçılık yaptıkları bilinmektedir (Friedel, 1999, s. 39-43; Akurgal, 1999, s. 313). Gerek Anadolu ve gerekse yakın çevresi için zeytinyağı ve şarabın gündelik yaşamın neredeyse temel gereksinimleri, balığın da temel beslenme kaynağı olduğu belirtilmektedir (Bonnard, 2004b, s. 33). Strabon (2000, XII.3. 25) bu bölgelerde yapılan hayvancılık sayesinde bir koyun yünü endüstrisinin doğduğundan ve ayrıca Roma döneminde balıkçılık

yapıldığından söz etmektedir. Yine, bu dönemlerde Anadolu'da hayvancılığın bir tarım kolu olarak insanların yaşamında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Sığır, koyun, domuz, kümes hayvanları bu çerçevede yetiştirilen başlıca hayvanlardır. Meracılık ve odun kesimi diğer geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Akurgal (1999), tarımın Hititlerde de halkın başlıca geçim kaynağı olduğuna dikkat çekmektedir. Bir kez daha vurgulanması gereken nokta, güçlü bir uygarlık için İlkçağ toplumlarında başlıca ekonomik etkinlik olan tarımın yapılmasına uygun verimli toprakların varlığının çok önemli olduğudur. Coğrafya, bu anlamda da, İlkçağ uygarlıkları için belirleyici bir unsur olarak kabul edilebilir.

Daha sonraki bölümde irdeleneceği üzere, İlkçağ Anadolu'sunda aynı zamanda arşiv/kütüphanelerin varlığını ve gelişimini de etkileyen unsur olarak bir diğer önemli ekonomik etkinlik alanı ticarettir. Asıl ekonomik yaşam ticarete dayanmakta ve dolayısıyla ticaret refahın en önemli kaynağını oluşturmaktadır (Bonnard, 2004b, s. 20). Örneğin, Miletos kentinin İ.Ö. 7.-6. yüzyıllardaki zenginliğinin verimli topraklar ile yaygın ticaret ilişkilerine dayalı olduğu, Attika kıyısında balıkçılar, denizciler, küçük kayık sahipleri, zanaatkârlar, tüccarlar topluluğunun kaynaştığı ve soyluların, ürünlerini satmak için bu denizcilere ve tüccarlara gereksinim duydukları belirtilmektedir. Hititlerde ticaret yaparak zenginleşenlerin olduğu, becerikli tüccarlar olarak da nitelenen Lidyalıların sattıkları önemli ticari ürünler arasında tekstil (kilim, kumaş), kırmızı boya, kozmetik maddelerin yer aldığı bilinmektedir (Demir, 2003, s. 88; Owens, 2000, s. 33; Bonnard, 2004b, s. 138). Önemli bir uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Pergamon büyük ulaşım yollarının kenarındadır. Aynı biçimde İzmir, İlkçağda da bir ticaret kentidir ve bu yörede yetişen buğdayın çoğu dışsatımla başka ülkelere gönderilir (Radt, 2002, s. 16; Cadoux, 2003, s. 106). Katran, reçine, odun kömürünün de o dönem için ticari mal olduğu bilinmektedir.

Antik dönemde sözü edilen coğrafyada da ticaret yapmanın en önemli yolu ticaret kolonileri (sömürgeleri) kurmaktır. Öncelikle ticaret yapmak amacı ile kurulan ticaret kolonileri, aynı zamanda bir bölgenin tarımsal potansiyelinden ya da doğal kaynaklarından yararlanmak, kimi zaman fazla nüfusu başka yerlere taşımak için ve bazen de askeri amaçlarla kurulmaktaydı (Owens, 2000, s. 8). İonlar İ.Ö. 650'lerde özellikle ticaret kolonileri ile o zamanki dünya pazarını ele geçirdiler ve o dönemki dünyanın en önemli, en başarılı işadamları oldular (Akurgal, 1999, s. 329). Yine, bölgenin en tanınan uygarlıklarından birini yaratmış olan Mikenlerin Anadolu'da ticaret kolonileri kurdukları bilinmektedir. Asurlu tüccarlar Orta Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlar, Anadolu'dan kereste, gümüş ve bakır gibi işlenmiş hammaddeler alıp, kendi ürünlerini satmışlardır. Alışverişin genelde eşya değişimine dayandığı ticarete altın ve gümüş esas almıyordu (Akurgal, 1999, s. 40).

Kuşkusuz, zenginlik ve refahın en önemli aracı olan ticaretin antik dönemde toplumsal yaşama farklı etkileri de olmuştur. Eğitim, kültür, bilim ve sanata daha fazla yatırım yapma, bu alanlara daha fazla para ayırma olanağı yaratma gibi genel etkisinin dışında, örneğin, ticaretin gelişmesi Ege’de İ.Ö. 7. yüzyılda antik demokrasiye yönelişi sağlayabilmiştir. Aynı biçimde, ticaret ile uğraşan bir kavim olan Fenikelilerin Hellenlere ticaret sayesinde paha biçilmez bir armağan olarak kendi alfabelerini geçirmesi uygarlık tarihi açısından son derece önemlidir. İonların ticaret ve gemicilik yoluyla zenginlik ve refaha kavuştukları ve İ.Ö. 650-545 tarihleri arasında dünyanın kültür lideri oldukları söylenebilir (Cadoux, 2003, s. 87; Akurgal, 1999, s. 318,329). Bilimin neden Akdeniz’in doğusunda ortaya çıktığı sorusuna kesin yanıt verilemeyeceği, ancak İonların yeni bir politik çevrede ve tüccarların toplandığı “uyarıcı” bir ortamda yaşamış olmalarının bunda etkili olduğu belirtilmektedir (Ronan, 2003, s. 70).

Kısaca, antik dönemde gelişmiş bir ticari yaşamın zengin ve refahı yüksek bir toplum anlamına geldiği, bunun ise uygarlığın yaratımı açısından çoğu zaman belirleyici olduğu ve o topluma bu anlamda büyük avantaj sağladığı söylenebilir. Uygarlıkta önemli izler bırakmış İlkçağ toplumlarının büyük çoğunluğunun güçlü ticaret yaşamlarının olması anlamlı bir ilişki olarak değerlendirilebilir. Uygarlığın ürünleri arasında sayabileceğimiz arşiv/kütüphanelerin varlıklarında ve gelişimlerinde bu ilişkinin etkisi yadsınamaz görünmektedir.

İlkçağ’da temel ekonomik etkinlik alanlarından biri de madencilik olarak göze çarpmaktadır. Özellikle, köle emeğine dayanması ve böylesi bir işçiliğin son derece ucuz olması nedeniyle büyük kârlar sağlayan madencilik, tarım ve ticaret gibi çoğu toplumda ve uygarlıkta bir başka zenginlik ve refah kaynağı olabilmıştır (Friedell, 1999, s. 37). Bazı kentlerin madeni ile ünlü olduğu ve tanındığı bilinmektedir (Strabon, 2000, XII.3.34). Örneğin, Urartu Devleti’nin tarih sahnesinde aldığı etkin rolde demirin yarattığı itici gücün önemi büyüktü. Aynı biçimde, Batı Anadolu’daki yerli krallıkların en önemlilerinden biri olan Lidya Krallığı tarihteki yerini zengin maden yataklarına da borçludur. Hititler demir madenini topraktan çıkararak çeşitli aletler ve mobilya yapabiliyorlardı (Sevin, 2003, s. 79; Demir, 2003, s. 86; Akurgal, 1999). Bu dönemde kullanılan başlıca madenlerin demir, bakır, altın, gümüş, tunç, mermer, kurşun, zımpara, taş olduğu söylenebilir. Ekonomik etkinlik alanı olarak madencilik günlük toplumsal yaşam araçları ile savaşta üstünlük sağlamaya etkisi olan daha iyi savaş araçlarının üretimini içermekte ve daha önemlisi dışarıya satılan ticari mal üretiminin büyük bölümü bu sektörden gelmekteydi. Ayrıca, madencilik bir başka ekonomik etkinlik alanı olan zanaatkârlığı ve bir anlamda ilkel sanayiye de yaratıcı ve hammadde sağlayıcı etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim, İ.Ö. 2250-2200’de Anadolu’da çömlekçi çarkının kullanılmış olması sanayileşmenin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir

(Akurgal, 1999, s. 12).

Tarım ve ticaret gibi madencilik sektörünün de zenginlik ve refah kaynağı olarak kültür-egitim alanına parasal destek yaratma anlamında etkisinin olduğu, bunun da arşiv/kütüphane gelişim sürecine yansıdığı öne sürülebilir.

Ekonomik etkinlikler olarak İlkçağ Anadolu'su ve çevresindeki toplumlarda sayılanların dışında ve onlarla bağlantılı olarak, demir işçiliği, kakmacılık, yün ve kumaş üreticiliği, dericilik, gemi yapımcılığı, çömlekçilik, sarraflık, atölye işçiliği, kerestecilik, ilkel bankacılık gibi uğraşların olduğu, kentlerde dükkan, atölye, Pazar yeri, ticaret merkezi, çarşılar gibi yerlerin bulunduğu bilinmektedir (Strabon, 2000, XII.2. 9, 12; XIII.4.180; XIV.6.281; Radt, 2002, s. 84, 109).

Korsanlık, sömürgecilik ve askerliğin de bu dönemde sözü edilen coğrafyalarda önemli ekonomik alanlar ve toplumsal-bireysel zenginleşme yolları olduğu söylenebilir.

Kısaca, uygarlık sürecine anlamlı katkıları olmuş İlkçağ Anadolu'su ve çevre toplumlarının güçlü ekonomik yaşamlara sahip oldukları, bunun kaynağında ise tarım, ticaret, madencilik, zanaatkarlık gibi ekonomik etkinlik alanları ile olumlu coğrafik koşulların bulunduğu anlaşılmaktadır.

İlkçağ Anadolu'su'nda Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Arşiv/Kütüphane Kurumu

Arşiv/kütüphane kurumunun günümüzde olduğu gibi bu çalışmaya konu olan dönemlerde de güçlü uygarlıkların ürünü ve aynı zamanda bu uygarlıklardaki toplumsal yaşamın zorunlu parçalarından biri olduğu söylenebilir. Yazının bulunması ile olanaklı duruma gelen “bilginin kayıt altına alınması ve kullandırılması” gerçeği ve gereği arşiv/kütüphane kurumunun uygarlık sürecinin başlangıcından itibaren tarih sahnesinde yer almasını sağlayan temel neden olmuştur. Geçerliliğini günümüze değin sürdüren ve arşiv/kütüphane kurumunun “temel işlevi” niteliğine dönüşmüş olan bu gereklilik/gerçeklik, sözü edilen kurumların aynı zamanda varlık koşulunu da oluşturagelmıştır.

Uygarlık olgusunun “süreç” niteliği, yani, her yeni uygarlığın önceki birikime dayanması, o birikimden yararlanması gereği bu birikimin yazının bulunmasıyla birlikte kayıt altına alınması olanağını ve zorunluluğunu doğurmuştur. Sözü edilen zorunluluk ise arşiv/kütüphane kurumunu yaratmıştır. Kısaca, arşiv/kütüphane kurumunu tarihte ortaya çıkaran ve varlığını günümüze kadar sürdürmesini sağlayan ilk temel nedenin uygarlığın “süreç” niteliği olduğu söylenebilir.

Uygarlığın “mekânsal/coğrafik etkileşim” olarak adlandırılabilir. Diğer bir niteliği de arşiv/kütüphane kurumunun varlık nedenlerinden bir başkasını oluşturmaktadır. Toplumların uygarlıkları üretebilmeleri için çevrelerindeki coğrafyalarda yaşayan toplumların birikimlerinden yararlandıkları bilinmektedir. Yazının bulunmasıyla birlikte birikimin büyük ölçüde kayıt altına alınmaya başladığı ve uygarlık süreci açısından “etkileşimin” kayıt altına alınmış bilgiye erişmek/ondan yararlanmak anlamına geldiği söylenebilir. Dolayısıyla, arşiv/kütüphane kurumu, özellikle sahip olduğu bilgi kaynakları aracılığıyla kayıt altına alınan birikimi saklayarak, düzenleyerek ve kullanarak sözü edilen “etkileşimin” gerçekleşmesine anlamlı katkılar sağlamıştır.

İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumunun ortaya çıkış ve varlığını sürdürme sürecinin de yukarıda çizilmeye çalışılan çerçeveye uygun olduğu söylenebilir. Bu çerçevenin İlkçağ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalara ilişkin temel özelliklerinden söz etmek çalışmamızın içeriği açısından son derecede önemli görünmektedir.

İlkçağ Anadolu'nun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı bağlamında bir değerlendirmeye başlamadan önce arşiv ve kütüphane kurumlarının bu dönemlerde çok belirgin olmamasına karşın bazı işlevsel farklılıklar taşıdığını belirlemek gerekmektedir. Arşiv kurumu, İlkçağ kent devletinin genelde olağan yönetsel birimlerinden biri olma işlevine sahip iken (Cadoux, 2003, s. 256), kütüphane kurumu daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. gibi toplumsal yaşam alanlarının parçası olma özelliği göstermektedir. Bu işlevsel farklılaşma özellikle her iki kurumun dermelerinin niteliğine yansımıştır. Genelde kil tablet, papirüs ve parşömenin temel yazı materyali olduğu bu dönem arşivlerinde saray ve tapınıklarda üretilen hükümdar karamameleri, krallık buyrukları, uluslararası antlaşmalar, onur belgeleri, halk kararları, vatandaş listeleri, iç politika yönetmelikleri, dini belgeler gibi yönetsel belgelerle; toplumsal ve ekonomik yaşamı denetlemeye yarayan tapu, sözleşme, antlaşma, mahkeme kararları, mektuplar, raporlar, notlar gibi belgeler yer almaktaydı (Radt, 2002, s. 166; Martino, 2006, s. 23-24; Cadoux, 2003, s. 256). Hattuşa'da 30.000'i aşkın kil tabletin bulunduğu devlet arşivi bir anlamda bu döneme ilişkin olarak arşivlerin yönetim alanındaki önem ve işlevini ortaya koymaktadır (Dinçol, 2006, s. 65; Seher, 2003, s. 14). İ.Ö. 1. yüzyılda Bergama antik kütüphanesinin 200.000 kitaba sahip olması (Radt, 2006, s. 19) bir anlamda, kütüphane kurumunun bu toplumlar için rolünü göstermektedir. Aynı dönem kütüphanelerinde edebi, eğitimsel, bilimsel metinler, destan, şiir, ders kitapları, astroloji kitapları, dinsel metinler gibi materyallerin bulunduğu söylenebilir. Materyallerin genelde türüne, büyüklüklerine ve konularına göre sınıflandığı bilinmektedir. Arşivleri çoğunlukla yöneticiler ve din adamları; kütüphaneleri öğrenciler, öğretmenler, bilim adamları, sanatçılar, filo-

zoflar ve din adamlarının kullandığı düşünülebilir.

Bir İlkçağ kentinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve dinsel işlevlerinin genelinde oradaki kamu yapılarına ve bunların kent çevresi içerisindeki konumlarına yansıdığı görülmektedir (Owens, 2000, s. 3). Çok anlamlı ayrımlar olmasa da yönetim hizmetlerinin önemli bir aracı olması nedeniyle arşivlerin genelde saray içi ve tapınak yanlarında kuruldukları, belirli toplum kesimlerine yönelik olması nedeniyle de kütüphanelerin ise kent merkezinde, dinsel mekâna, gymnasiona ve agoraya yakın, bazen hamama bitişik buldukları tahmin edilebilir.

İlkçağ toplumlarında güçlü bir ekonomik yapının canlı ve etkili kültürel yaşamı ve kültürel kurumları yarattığı, dolayısıyla ekonomik güç ile arşiv/kütüphane kurumlarının varlığı ve gelişmişliği arasında genelde doğru orantılı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, sözü edilen dönemde de sosyo-ekonomik gelişmişlik kültürel gelişmişliği yaratmakta, bu da arşiv/kütüphane kurumunun varlığı ve gelişmesi için olumlu koşullar anlamına gelmekteydi. Örneğin, Atina tiranı Peisistratos'un (İ.Ö. 556-527) dönemi Greklerin en parlak dönemlerinden biridir ve ilk Grek kütüphanesi onun döneminde kurulmuştur. Bu bağlamda, bir ekonomik etkinlik olarak ticaretin, özellikle koloniler aracılığıyla kentler arasında kültürel etkileşimi sağladığı bilinmektedir. Örneğin, en önemli kültürel etkileşim aracı olan yazı, kentler ve özellikle ülkeler arası ticaret için en gerekli koşuldu (Akurgal, 1999, s. 41). İlkçağ Anadolu'sunda yazının ticari ilişkiler sayesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kısaca, incelenen dönemde ticaretin arşiv/kütüphane kurumunun gelişim süreci açısından yazıyı yaygınlaştırması başta olmak üzere toplumlar arası kültürel etkileşim aracılığıyla dolaylı etkisinin olduğu düşünülebilir.

İlkçağ Anadolu'su ve çevresindeki uygarlıklarda kentin, onu kuran rejimi ve kişileri yücelten bir güç ve prestij simgesi olduğu ve kamu projelerinin de bireylerin ödüllendirilme ve daha iyi mevki sağlamalarında etkisi bulunduğu belirtilmektedir (Owens, 2000, s. 8-10). Hellenistik dönemde kentler arası rekabetin söz konusu olduğu, bu rekabetin kültürel alanı da içerdiği, örneğin, Atina, Antakya, İskenderiye ve Bergama arasında kültürel açıdan büyük bir rekabetin bulunduğu söylenebilir (Radt, 2002, s. 275). Dolayısıyla, kentin büyük bölümünü oluşturan kamusal yapıların ve bunların en önemlilerinden arşiv ve kütüphanenin bu güç, prestij ve rekabetin en çok yoğunlaştığı yapılar arasında yer aldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Radt (2002, s. 282), kütüphanenin İlkçağ kentleri için bir cazibe merkezi olduğunu açıkça belirtmektedir. Kamusal nitelikli yapıların, dolayısıyla arşiv ve kütüphanelerin kentin ileri gelenleri (yüksek yöneticiler, zenginler, vd.) tarafından prestij, güç, statü sağlama ve genelde imparatoru, kralı onurlandırma adına yaygın biçimde "bağış" yoluyla yaptırılmaları hem toplumsal bir işleyiş biçimi hem de bir gelenek niteliği kazanmıştır. Cadoux (2003, s. 238),

zengin kentlilerin, yüksek yöneticilerin, emekli yüksek yöneticilerin kent içinde kamusal yapıların inşa edilmesi ve onarılması için cömertçe bağışlarda bulunmaları geleneğinin süregittiğinden söz etmektedir. Aynı yazar, örneğin, antik İzmir’de görkemli olarak tanımlanan bir gymnasiumun yapılış giderlerinin İmparator Hadrianus’un, kentlilerin ve yüksek yöneticilerin bağışlarıyla karşılandığına dikkat çekmektedir. Efes Celsus Kütüphanesinin de benzer biçimde özel bir bağış sonucu kurulduğu bilinmektedir (Blanck, 2000, s. 191).

İlkçağ kentlerinin hepsi kendi kamu yapılarının, diğer kentlerin yapıları ile karşılaştırıldığında daha güzel olmasına hırslı bir özen gösterirdi ve parasal kaynakların bu yarışma uğruna zorlandığı hiç de nadir görülen bir hal değildi. Tüm kentlerde, yapıların pek çoğu bireylerin bağışları ve harcamaları sayesinde gerçekleştirilmekteydi; kentlerin bir haylisinde de, özellikle eski Hellen topluluklarında, harcamaları üstlenen imparatorlar tarafından pek çok şey yapılmıştı. (Reid, 1913, s. 459)

Kısaca, arşiv ve kütüphane kurumlarının da yer aldığı kamu yapılarının kentler için prestij, güç, onurlandırma ve rekabet aracı olarak görüldükleri, yüksek yöneticiler ve kentlin zenginleri tarafından genelde bağış yoluyla kuruldukları ve bunun bir toplumsal işleyiş/gelenek durumuna geldiği söylenebilir.

Antik dönemlerdeki arşiv kurumu için büyük ölçüde geçerli olmasa da, kütüphane varolan eğitim yaşamının en önemli parçalarından biridir (Yıldız, 1985, s. 168). En yaygın kütüphane türünün özellikle Hellenistik dönemde gymnasium kütüphaneleri olması (Blanck, 2000, s. 166-168) eğitim kütüphane bütünleşmesini yansıtan bir başka olgudur. Saray, tapınak ve hamam kütüphaneleri gibi bu kütüphane türünün de eğitim işlevi ağır basar. Gymnasiumlar antik toplumlarda çok yönlü işlevleri olan en önemli toplumsal kurumlar arasında yer almaktadır. Radt’ın (2002, s. 112) antik Bergama Gymnasiumuna ilişkin olarak yaptığı belirleme bu önemi somutlaştırmaktadır.

Gymnasium, Hellenistik dönemde çok yönlü kullanılan bir binaydı. Okul eğitimine, felsefe derslerinin verilmesine, spor yarışmalarına, spordan sonra yapılan vücut bakımına hizmet ediyordu. Ayrıca, tanrı ve kahraman kültlerine, sosyal yaşantıya ve kaliteli eğlenceye de burada yer veriliyordu. Gymnasium’da halka açık ziyafetler, şölenler veriliyor ve bayram kutlamaları yapılıyordu. Kentin birçok kamu binası gibi, Gymnasium’da da halkın gelip görmesine açık, çok büyük sayıda yazıttan oluşan bir çeşit arşiv de bulunuyordu. Bu yazılı belgeler geçmişteki önemli olayları anlatıyor veya sadece, çok zengin yurttaşların beşeri zafiyetlerinden söz ediyorlardı. Gymnasiumlarda kütüphanelerin de bulunduğu kanıtlanmıştır. (Radt, 2002, s. 112)

Görüldüğü gibi, arşiv ve daha çok da kütüphane kurumu eğitimin doğal bir parçası durumundadır. Gymnasiumların toplumsal yaşam için çok boyutlu işlevleri

göz önüne alındığında kütüphanenin de İlkçağ toplumlarındaki toplumsal işlevi ve önemi anlaşılır olmaktadır. Radt'ın (2002, s. 282) belirlemesiyle, kütüphane bu dönem için eğitim, bilim ve sanat politikalarının bir parçası olarak görülmüştür. Kütüphanecilik ve arşivciliğin bir üst sınıf mesleği olarak kabul edilmesi de (Yıldız, 1985, s. 21) bu kurumların önemsenme düzeyini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz, gymnasion kütüphanelerinin kurulmalarında da yüksek yöneticilerin yaklaşımları büyük önem taşımaktadır. Örneğin, eyalet düzeyinde gymnasion kütüphanelerinin kurulmasına ilişkin yöntemler bilim ve kültüre önem veren Roma imparatorlarıyla yakından ilgilidir (Üreten, 2006, s. 213). Benzer biçimde, eğitim, bilim ve kültüre son derece duyarlı olduğu bilinen Pergamon'da yedi gymnasionun bulunduğu, burasının Hellenistik dünyanın bilinen en büyük gymnasionuna sahip olduğu görülmektedir.

Kısaca, İlkçağ Anadolu'su ve çevresi için arşiv/kütüphane kurumu toplumsal yaşamın önemli alanlarından eğitimin bir parçası olarak işlev yüklenmektedir. Dolayısıyla, varlığının ve gelişiminin büyük ölçüde eğitim alanına dayandığı arşiv/kütüphane kurumunun sözü edilen dönemler için toplumsal yaşamda eğitimin organik bir parçası olarak yer aldığı söylenebilir.

İlkçağ Anadolu'sunda arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişim sürecinde dikkati çeken bir başka toplumsal unsur kültür-sanat yaşamıdır. Arşiv/kütüphane kurumu bu dönem için, bilim ve edebiyatı içeren anlamıyla, kültür-sanat politikalarının ve etkinliklerinin parçası olarak da gelişim göstermiştir. Bir başka deyişle, kütüphane kurumu bu toplumlarda kültür-sanat yaşamının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinde önemli işlevler yüklenmiş, çoğu zaman bu yaşamın merkezinde yer almıştır. Arşiv/kütüphaneyi doğal ve zorunlu olarak içeren sanat, örneğin, Hititler tarafından "politik gücün önemli bir propaganda aracı olarak" önemsenmekteydi. Ya da Batı Anadolu'daki topluluklar kent devleti, kendi başlarına buyruk, bağımsız siyasal organlar olmaları ve küçük beylikler halinde yaşamaları nedeniyle, büyük krallıklar gibi dünyayı egemenlikleri altına alma hırsını taşımamakta, büyük ölçüde de bu yüzden kendilerini ticarete ve kültüre vermekteydiler (Akurgal, 1999, s. 125, 138). Sözü edilen nedenle kültüre bu güçlü yöneliş arşiv/kütüphane kurumu için de bir varlık ve gelişim nedeni olmaktadır. Antik Bergama Kütüphanesinin başkentin sanat eserleri ile donatılmasının yanı sıra Bergama kültür politikasının da en önemli aracı ve zamanın önemli düşünürleri için cazibe nedeni olduğu dile getirilmektedir (Radt, 2002, s. 282).

Kuşkusuz, İlkçağ Anadolu toplumlarının her alanda olduğu gibi, kültür ve sanat alanlarında da çevresindeki coğrafyalardan ve özellikle Mezopotamya'nın kültür-sanat varlıklarından etkilenmesi arşiv/kütüphane kurumu için bir başka varlık ve gelişim biçimi olmuştur. Mezopotamya'nın kültür-sanat kurumları arasında güçlü ve gelişmiş arşiv/kütüphanelerin bulunduğu düşünülürse, İlkçağ

Anadolusu'nun yazıda olduğu gibi kültürel etkileşim sonucu Mezopotamya'dan arşiv/kütüphane kültürünü de aldığı söylenebilir.

Genel olarak kültür ve sanat alanları ve özel olarak da arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar için kentler ve toplumlar arası üstünlük sağlama çabasının ve dolayısıyla rekabetin önemli bir aracıydı. Özellikle, kralların kültür ve sanatı politik güçlerinin bir yansıması olarak algılamaları ve rekabeti bu alan için de düşünmeleri kültür-sanatın doğal parçası olarak gördükleri arşiv/kütüphane kurumunun gelişimi için toplumsal koşul anlamına gelmekteydi. Kısaca, İlkçağ Anadolu'nda arşiv/kütüphane gelişimini belirleyen toplumsal koşullardan birinin toplumlar arası sanatsal-kültürel rekabet olduğu söylenebilir.

Yazar, filozof ve bilim adamları antik dönemde yeni eserler yaratmak yanı sıra, eski yazarların eserlerinin eleştirilmesi, koleksiyoncusu ve yorumlayıcısı olan kişilerdi (Radt, 2002, s. 276). Dolayısıyla, sözü edilen kişilerin eserlerini yazarken mutlaka arşiv/kütüphane kullanmaları gerekmekteydi. Kültür-sanat, edebiyat ve felsefe için kütüphane kurumu zorunluydu. Nitekim, örneğin antik Bergama Kütüphanesi, geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanması öngörülerek yapılmıştı (Blanck, 2000, s. 164). Bu alanları önemseyen yöneticiler doğal olarak arşiv/kütüphaneleri destekliyor hatta bunların kurulmasına öncülük ediyorlardı. Ayrıca, arşiv ve kütüphane kurumunun işlevi yalnızca o toplum için sınırlı kalmıyor, sözü edilen kurumları ile ünlü kentler bu nedenle bir çekim merkezi durumuna geliyordu. Bunun farkında oldukları için yöneticiler ülkelerine gelişmiş arşivler ve kütüphaneler kurmayı önemsiyorlardı. Örneğin, İskenderiye ve Bergama kütüphaneleri eser yazarların zorunlu uğrak yerleri ve toplumlar arası kültürel ve politik rekabetin simgesiydiler. Yine, savaşlarda ele geçen en değerli köleler arasında arşivci/kütüphanecilerin de olduğu, bir ülke yöneticisinin diğer bir ülke yöneticisine verdiği en anlamlı ve değerli hediyeler arasında bu meslek grubu üyelerinin de bulunduğu bilinmektedir.

Radt (2002, s. 277), hükümdarların kütüphaneyi bilim ve sanatı koruma politikalarının bir parçası olarak gördükleri için önemsediklerini vurgulamaktadır. Kültür ve sanat gibi bilim de İlkçağ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalarda arşiv/kütüphane kurumu için bir başka toplumsal varlık kaynağı olmuştur. Yöneticiler yaşadıkları kentin bir bilim merkezi olmalarını istiyorlar (Radt, 2002, s. 280); bu istek çoğu zaman o kentte iyi bir kütüphane kurulmasını da gerektiriyordu. Bir başka deyişle, arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ toplumunda bilim yaşamının zorunlu bir parçası olarak varlık buluyor ve işlev görüyordu. Örneğin, zengin kütüphanesi ile Bergama bu dönemlerin büyük bir bilim ve eğitim merkezi olmuş (Akurgal, 1999, s. 342-343), aynı biçimde, Nysa, kütüphanesi sayesinde dönemin en önemli kültür kentleri arasında yer almıştır (Üreten, 2006, s. 215). Sözü edilen dönemde kütüphane yöneticilerinin genelde ünlü bilginler arasından seçilmesini,

kütüphanecilik makamının çok önemli bir makam olmasını ve hatta kütüphane müdürlerinin genelde prenlere hocalık etmelerini (Dahl, 1999, s. 5-7; Blanck, 2000, s. 155), bu toplumlar için bilim-kütüphane-toplum ilişkisini ortaya koyan bir başka gerçek olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde sıradan sayılan ve kütüphanelere derme sağlamanın bir yolu olarak görülen bir uygulama da toplumsal yaşamda kütüphanenin önemini ortaya koyar niteliktedir. Buna göre, örneğin, İskenderiye'ye yanaşan gemilerin içlerinde kitap olup olmadığı denetleniyor ve ilginç kitaplar varsa el konulup çoğaltılıyor ve kütüphaneye konuyordu (Blanck, 2000, s. 155). Başgelen (1992) bilim tarihinin ilk bilim adamları ve eserlerinin İlkçağ Anadolu'su kaynaklı olduğuna dikkat çekmektedir.

Kültür ve sanat, İlkçağ Anadolu'su ve çevresindeki toplumlar için aynı zamanda ekonomik yaşama katkı sağlama boyutuyla da önemliydi. Canlı ve güçlü kültür merkezi niteliği taşıyan kentlerin ticaret açısından olanakları da gelişmiştir. Örneğin, Hellen dünyası, Hellenistik dönem boyunca bir ekonomik atılım yapmıştır. Helenler, Doğu dünyası ile ilişkiler sayesinde ayrıca İskenderiye, Rodos, Bergama ve Efes gibi kültür merkezlerinin önderliğinde canlı bir ticaret geliştirmişlerdir (Akurgal, 1999, s. 342-343). Kültür ve onun önemli bir parçası olarak kütüphane kurumu İlkçağ toplumları için ticari yaşama sağladığı katkılar açısından kent yöneticileri tarafından dikkate alınarak da varlık ve kimlik kazanmıştır. Yine, Radt'ın (2002, s. 282) bir belirlemesine göre, antik dönemde ekonomik gelişme için Bergama yöresinde yeni bitki ve hayvan türleri yetiştirmeye yönelik bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bunun için kütüphaneye gereksinim duyulmuş olacağı öngörülebilir.

Bir başka önemli sayılabilecek ayrıntı da Athena heykeli-kütüphane ilişkisidir. Bilindiği gibi, Grek mitolojisinde Athena, yüklenen diğer bazı özelliklerin yanı sıra ağırlıkla aklın, bilginin ve bilimin simgesi sayılan bir tanrıçadır. Antik kentlerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan bir yapının niteliğini saptamada bazı ipuçları yakalanmaya çalışılır. Arkeologlar, içinde Athena heykelinin yer aldığı yapıları, destekleyici diğer bazı unsurlarla birlikte genelde kütüphane olarak değerlendirme eğilimindedirler. Yani, akıl, bilgi ve bilimin simgesi kabul edilen bir heykelin kütüphane kurumu ile ilişkilendirilmesini bu uygarlıklarda bilim-bilgi-kütüphane ilişkisinin bir yansıması olarak görmek yanlış olmayacaktır. Antik Bergama Kütüphanesi'nin Athena kutsal alanı içinde yer almış olması (Radt, 2002, s. 163) sözünü ettiğimiz ilişki açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla, İlkçağ toplumunda kütüphane kurumu toplumsal yaşamın en önemli alanlarından olan bilimin organik bir parçası niteliği ile de varlık kazanmış ve gelişmiştir.

Din, antik toplumların kültürel ve toplumsal yaşamlarındaki en önemli öğüdür. Çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, bu toplumlarda devletlerin çok büyük çoğunluğu dinsel (teokratik) yapıydı. Kral

aynı zamanda dinsel otoritenin başıydı. Toplum için tinsel (manevi) yaşamı dolandıran en önemli olgu dinsel görevler idi. Kısaca, din toplumsal yaşamın merkezinde yer alan ve onu kucaklayan nitelikte bir gerçeklikti. Yıldız (1985, s. 8), dinsel merkezler olarak tapınakların toplumsal yaşamın bütününe içine aldığı ve kent yaşamının merkezinin bu tapınaklar olduğu belirlemesini yapmaktadır. Örneğin, ilgisiz gibi görünmesine karşın İlkçağ heykel sanatının önemi biraz da dinden kaynaklanmakta, tanrı heykelleri yurtlarının kutsal simgeleri olarak kabul edilmekteydi (Akurgal, 1999, s. 127). Okullar gibi İlkçağ'da kütüphaneler de genellikle dinsel merkezlere, yani tapınaklara bağlıydı (Dahl, 1999, s. 5). Kütüphanenin, İlkçağ toplumunda dinsel yaşamın gereklerini yerine getirmek için yararlanılan/kullanılan bir kurum işlevi de görmekte olduğu söylenebilir. Daha önce belirtildiği üzere, antik Bergama Kütüphanesinin Athena kutsal alanının içinde yer alması ve kütüphanenin kurulmasıyla bu ana tapınağın bir "Bilim Tapınağı"na da dönüşmesi (Radt, 2002, s. 164) tapınak/din-kütüphane ilişkisini yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Bu yansıma, "kütüphanelerin, İlkçağ toplumunda hem dinin hem de bilimin bir parçası işlevi gördüğü" biçiminde yorumlanabilir. Kuşkusuz, bu ilişkinin sadece kütüphane kurumuna özgü olmadığı, tapınakların kent yaşamının toplumsal merkezleri olmalarından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Kısaca, arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolu'sunda din/tapınak kurumunun bir parçası olarak da varlık bulmuş ve gelişmiştir.

İlkçağ Anadolu'su ve çevresindeki uygarlıklarda kütüphane kurumunun toplumsal yaşam içinde varlık bulduğu ve dolayısıyla ona gereksinim yaratan kültürel unsurlardan birinin de hamam kültürü olduğu tartışılabilir. Özellikle, Hellenistik dönem ile Roma dönemi Grek, Roma ve İlkçağ Anadolu'su hamam kültürünün toplumsal yaşamın en önemli yanlarından biri olarak kabul edildiği ve yaşandığı bir coğrafyadır. Hamam, temizlik kültürünün olduğu kadar toplumsal iletişim, eğitim, spor, eğlenme, sohbet, boş zamanları değerlendirme, kitap okuma ve okunan kitaplar üzerine tartışmalar gibi etkinliklerin de yapıldığı mekândır. Dolayısıyla, hamam, temizlenme olgusu dışında toplumsal boyutlara sahip bir gerçeklik olarak İlkçağ kültürünün parçası olmuştur. Kentlerde hamam-gymnasion ya da hamam-kütüphane yapılarının yer yer bitişik yapılmış olmaları hamam kültürü-kütüphane kültürü ilişkisini yansıtır niteliktedir. Kütüphanelerin arkeolojik olarak tanımlanmalarında Athena heykeli gibi hamama bitişiklik/yakınlık da değerlendirilen ölçütler arasında olabilmektedir. Kısaca, kütüphane kurumunun bu dönem toplumsal yaşamının önemli kültürel kurumlarından olan hamam ile ilişkisi bağlamında da varlık ve kimlik kazandığı düşünülebilir.

Daha genel bağlamda söylemek gerekirse, İlkçağ Anadolu'su ve çevresindeki uygarlıklarda kültür-sanat-bilim alanı arşiv/kütüphane kurumu için önemli varlık ve gelişme nedenleri/koşulları arasında yer almıştır. Yıldız'ın (1985, s.

142) antik Bergama Kütüphanesini yaratan koşullara ilişkin değerlendirmesi bu çalışmanın sosyo-ekonomik yapı-kütüphane/arşiv ilişkisi olduğuna yönelik temel düşüncesini özetler niteliktedir. Yıldız'a (1985, s. 142) göre, Bergama Avrupa ile Asya arasında tarihi ve ticari yol üzerinde yer alır; kentin siyasal üstünlüğü söz konusudur ve sanat merkezi olma niteliği vardır. Ayrıca, öğretim kuruluşları ile dikkati çeker. Ülkenin refah içinde bulunması da bunlara eklenince kütüphane kurma ve geliştirme için gerekli ortam hazırlanmıştır.

Sonuç

Genelde literatüre dayalı bir değerlendirme özelliği taşıyan bu çalışmanın genel sonucunu şöyle özetlemek olanaklıdır: “Arşiv/kütüphane kurumu tarihin ve toplumun bir ürünü olup, bu önerme/sonuç İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar için de geçerli görünmektedir.” Tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olması, arşiv/kütüphane kurumunun varlık kazanma ve gelişim sürecini yine tarihsel ve toplumsal koşullar bağlamında değerlendirmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Çalışmamızda, sözü edilen değerlendirme İlkçağ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalar için yapılmıştır. Elde edilen sonuçları kısaca sıralayabiliriz:

- 1- Arşiv/kütüphane kurumu için önemli bir üst sistem olan kültür evrensel, ortak üretilen, toplumsal, zamansal ve mekânsal etkileşimli bir süreç niteliği gösterir.1.
- 2- Kültürün zamansal ve mekânsal etkileşimli süreç niteliği İlkçağ Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar için de geçerli görünmektedir. İlkçağ Anadolu ve çevresinde bulunan coğrafyalardaki uygarlıklar birbirleri ile kültürel alış veriş içinde olmuşlardır. Sözü edilen coğrafyalarda yer alan toplumlar kendilerinden önceki uygarlıklardan aldıklarını genellikle geliştirerek kendinden sonraki uygarlıklara aktarmışlardır. İlkçağ Anadolu'nun tam anlamıyla bir “uygarlıklar kavşağı” olma özelliği ona “kültürel taşıma” işlevini hem zaman hem de mekân boyutu ile daha belirgin bir biçimde yüklemiştir.
- 3- İlkçağ Anadolu ve çevresindeki toplumlarda siyasal yapı genelde “kent devleti” modelinde olup, toplumsal yapı çoğunlukla bir kral, soylular sınıfı (üst yöneticiler, din adamları, askeri yetkililer ve zenginler), özgür halk (zanaatkâr, çiftçi, esnaf, vd.) ile çoğunluktaki kölelerden oluşmaktaydı. Köleci ve dinsel niteliğe sahip toplumsal yapı merkeziydi.
- 4- İlkçağ Anadolu ve çevresi, gelişmiş sosyo-ekonomik ve kültürel yaşam için son derece uygun coğrafyalar olmuştur. Olumlu coğrafik koşullar

- elverişli tarihsel-toplumsal koşulların hazırlayıcısı işlevi görmüştür. Bu durum, İlkçağ Anadolu'sunun tarihte önemli uygarlıklar yaratmasının da temel nedenlerinden olmuştur. Bir başka deyişle, İlkçağ Anadolu uygarlıkları, büyük ölçüde, içinde yeşerdikleri coğrafyaların ve bu coğrafyalara özgü olumlu sosyo-ekonomik koşulların ürünüdür.
- 5- İlkçağ Anadolu ve çevresindeki coğrafyalarda başlıca ekonomik araç toprak, temel etkinlik alanları tarım, ticaret, zanaatkârlık, madencilik ile bir ölçüde de sömürgecilik ve korsanlık olmuştur.
 - 6- Arşiv kurumu İlkçağ kent devletlerinin genelde olağan yönetim birimlerinden biri iken, kütüphane daha çok eğitim, bilim, sanat, edebiyat, kültür, din vb. toplumsal yaşam alanlarının bir aracı olmuştur.
 - 7- İlkçağ Anadolu ve çevresi toplumlarda güçlü ekonomik yapıların canlı ve etkili kültürel yaşam ve kurumları yarattığı, bunun da arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişimine doğrudan yansıdığı söylenebilir. Bir başka deyişle, İlkçağ Anadolu'nda sosyo-ekonomik gelişmişlik kültürel gelişmişliği yaratmakta, bu da arşiv/kütüphanenin varlığı ve gelişmesi için olumlu koşullar anlamına gelmekteydi.
 - 8- İlkçağ Anadolu ve çevresi uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumu çoğunlukla kentin ileri gelenleri tarafından (kral, diğer yüksek yöneticiler, zenginler, vd.) prestij, güç ve statü sağlama ve/veya imparatoru, kralı onurlandırma adına bağış yoluyla kurulmakta ve yaşatılmaktaydı.
 - 9- Arşiv/kütüphane kurumu incelenen dönemde kentler arası genel rekabetin ve özellikle kültürel rekabetin birer aracı olarak varlık ve kimlik kazanmıştır.
 - 10- İlkçağ Anadolu ve çevresi uygarlıklarda arşiv/kütüphane kurumu toplumsal yaşamın önemli alanlarından eğitimin organik bir parçası işlevi görerek varlık kazanmış ve gelişmiştir.
 - 11- İlkçağ Anadolu, çevresindeki uygarlıkların arşiv/kütüphane kültüründen etkilenmiş, bu etkilenme sözü edilen kurumların varlık nedenlerinden biri olmuştur.
 - 12- Arşiv/kütüphane kurumu İlkçağ Anadolu ve çevresinde kültür-sanat yaşamının ve politikasının bir aracı ya da parçası olarak görülmesiyle de varlık kazanmıştır.
 - 13- Kültür ve sanat İlkçağ toplumlarında ekonomiye de katkı sağlayan etkinlik alanlarıydı. Kültür ve sanatın temel kurumlarından sayılan arşiv/ kütüphane İlkçağ Anadolu ve çevresindeki toplumlarda ekonomik (özellikle ticari) yaşama sağladığı dolaylı katkılar nedeniyle varlığını koruyabilmiş ve geliştirmiştir.
 - 14- İlkçağ Anadolu'nda arşiv/kütüphane kurumu bilimin organik parçası

olma özelliği ile yaşam bulmuş ve kimlik kazanmıştır.

15-Din ve tapınaklar İlkçağ Anadolu ve çevresi uygarlıkların arşiv/kütüphaneleri için en önemli varlık alanlarından olmuştur.

16-Arşiv/kütüphane kurumu sözü edilen coğrafya ve zamanlarda hamam kültürünün bir uzantısı olarak da varlık kazanmıştır.

Yukarıda sıralanan sonuçlar çerçevesinde İlkçağ Anadolu ve yakın çevreindeki toplumlarda arşiv/ kütüphane kurumunun bu toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları bağlamında varlık kazanıp, gelişim gösterdikleri genel bir sonuç olarak söylenebilir. Bir başka deyişle, arşiv/kütüphane kurumunun varlık ve gelişim özellikleri ile bu toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları arasında anlamlı ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuç, arşiv/kütüphane kurumunun bugüne ilişkin “bilgiye erişirme” olarak kavramlaştırılabileceğimiz temel işlevinin İlkçağ toplumları için de büyük ölçüde geçerli olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, araştırmaya konu ettiğimiz arşiv/kütüphane kurumunun tarihsel ve toplumsal işlevlerinde bir süreklilik ya da “değişmeyen bir öz” olduğu söylenebilir. Alanımız ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu noktanın bir bakış açısı/temel ilke olarak dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. İlkçağ Anadolu, Türk kütüphaneciliği için sağlam ve zengin bir zemin olma olanağına ve kapasitesine sahip görünmektedir. Mesleki kimliğin kuramsal köklerini besleyici özelliği ile İlkçağ Anadolu’nun arşiv ve kütüphaneleri incelenmeye değerdir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1999). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: TÜBİTAK.
- Başgelen, N. (1992). İlk bilim adamları ve bilimin ilk eserleri bu topraklardaydı. *Cumhuriyet Dergi*, 341, 4-5.
- Bayladı, D. (1996). *Uygarlıklar kavşağı Anadolu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Blanck, H. (2000). *Antikçağda kitap* (Z. Aksu Yılmaz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Bonnard, A. (2004a). *Antik Yunan uygarlığı: Antigone'den Sokrates'e* (Cilt 2). (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel.
- Bonnard, A. (2004b). *Antik Yunan uygarlığı: İlyada'dan Parthenon'a* (Cilt 1). (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel.
- Bursalı, O. (2003). Anadolu: uygarlığın incisi, *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 17 (873), 3.
- Cadoux, C.J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin en eski çağlardan M.S. 324'e kadar tarihi* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İletişim.

- Çelgin, A.V. (2003). Torosların koinunda uyuyan antik kent Termessos, *Toplumsal Tarih*, 113, 98-101.
- Dahl, S. (1999). *Antikçağ'dan günümüze her yönüyle kitabın tarihi* (M. Dündar, Çev.). Ankara: Millî Kütüphane Başkanlığı.
- Demir, G.G. (2003). Lydia uygarlığı. *Toplumsal Tarih*, 113, 86-89
- Desideri, P. (1994). Culture and politics in Hellenistic Tarsus. *XI. Türk Tarih Kongresi içinde* (Cilt 1, s. 309-319). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dinçol, A. (2003). Hititlerin kimlik sorunları. *Toplumsal Tarih*, 113, 74-77.
- Dinçol, A. (2006). Hititler: doğu ile batının buluşma noktasındaki imparatorluk. *National Geographic Türkiye*, 57, 64-91.
- Friedel, E. (1999). *Antik Yunan'ın kültür tarihi*. Ankara: Dost.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür* (3. bs). İstanbul: Remzi.
- Güvenç, B. (2002). *Kültürün abc'si*. İstanbul: YKY.
- Homeros haklı çıktı, Troya savaşı gerçek. (2004). *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 18(898), 12-14.
- Işık, F. (2004). Anadolu yaratıcılığı. O. Köker (Yay. haz.), *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: Geçmişten geleceğe arayışlar buluşması, İstanbul, 9-10 Mart 2002 içinde* (s. 201-224). İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.
- Köker, O. (Yay. haz.). (2004). *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: geçmişten geleceğe arayışlar buluşması. İstanbul, 9-10 Mart 2002*. İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.
- Martino, S. de. (2006). *Hititler*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Meydan Larousse: Büyük lügat ve ansiklopedi*. (1990) İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Owens, E.J. (2000). *Yunan ve Roma dünyasında kent* (C. Birsell, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ödekan, A. (2004). Anadolu'da sanatta etkileşim sorunu. O. Köker (Yay. haz.), *Anadolu uygarlıklarından 3. binyıla mesajlar: Geçmişten geleceğe arayışlar buluşması, İstanbul, 9-10 Mart 2002 içinde* (s. 294-304) İstanbul: TMMOB İstanbul Şubesi.
- Radt, W. (2002). *Pergamon: antik bir kentin tarihi ve yapıları* (S. Tamer, Çev., E. Steiner, Fotoğ.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Radt, W. (2006) The Library of Pergamon. Ancient libraries in Anatolia, *The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment June 2-5 2003, Ankara, Turkey içinde* (s. 19-31). Ankara: Middle East Technical University.
- Reid, J.S. (1913). *The municipalities of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ronan, C.A. (2003). *Bilim tarihi: dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*

- (İ. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.). Ankara: TÜBİTAK.
- Seeher, J. (2003). The Cuneiform tablet archives and libraries of Hattusha. *Ancient Libraries in Anatolia, The 24th Annual Conference Libraries and Education in the Networked Information Environment, June 2-5 2003, Ankara, Turkey.* içinde (s. 7-17). Ankara: Middle East Technical University.
- Sevin, V. (2003). Urartular-Vanlılar. *Toplumsal Tarih, 113*, 78-81.
- Smas, G.K. (2003). Phrygler. *Toplumsal Tarih, 113*, 82-85.
- Strabon. (2000). *Geographika: Antik Anadolu coğrafyası. Kitap XII-XIII-XIV.* (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tanilli, S. (1984). *Yüzyılların gerçeği ve mirası: insanlık tarihine giriş İlkçağ I.* İstanbul: Say.
- Tekin, O. (2003). Eskiçađda İonia. *Toplumsal Tarih, 113*, 94-97.
- Timuçin, A. (1992). *Düşünce tarihi.* İstanbul: BDS Yayınları.
- Tuğcu, T. (2000). *Batı felsefesi tarihi* (3. bs.). İstanbul: Alesta Yayınları.
- Umar, B. (1999). *İlkçağda Türkiye halkı.* İstanbul: İnkılap.
- Üreten, H. (2006). Bir antikçağ okul-gymnasion-kütüphanesi: Nysa kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği, 20*, 207-216.
- Yıldız, N. (1985). *Eskiçağ kütüphaneleri.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.